

Ontkenning ontkend

door

Mw. Dr. A.M.C. v. Kemenade

Br

45089

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK NIJMEGEN

230000 0972 3795

Ontkenning ontkend

Rede

Uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt
van hoogleraar in de Engelse Taalkunde
aan de Faculteit der Letteren van de Katholieke Universiteit
te Nijmegen op vrijdag 3 november 2000

door

Mw. Dr. A.M.C. v. Kemenade

Katholieke *Universiteit* Nijmegen

Bh
L15089

EX LIBRIS
UNIVERSITATIS
NOVIOMAGENSIS

S.571.247

Mijnheer de Rector Magnificus,
zeer gewaardeerde collega's,
lieve familie en vrienden,

"You've just told us that. Now suppose you answer my question."

"But how can I answer it?"

"That's another question you're asking me."

"I'm sorry sir. But I don't know how to answer it. I never said you couldn't punish me."

"Now you're telling us when you did say it. I'm asking you to tell us when you didn't say it."

Clevinger took a deep breath. "I always didn't say you couldn't punish me, sir."

Joseph Heller. *Catch 22*, ed. Corgi books, p. 88

In Heller's geruchtmakende roman is de willekeur van de oorlog weerspiegeld in die van de militaire bureaucratie. De werkelijkheid wordt voortdurend meervoudig op zijn kop gezet en alle partijen maken daartoe veelvuldig gebruik van een krachtig middel dat de menselijke geest en de taal daarvoor ter beschikking staat: ontkenning.

In psychologische zin laat het verschijnsel ontkenning zich wellicht het best karakteriseren als het, bewust dan wel onbewust, verdringen van werkelijkheid, maar dit laat ik verder heel graag aan de collega's in de medische en sociale faculteiten over. In taalkundige en logische zin kunnen we spreken van een niet-relatie: door ontkenning zeg je dat iets niet het geval is, zoals Heller in bovenstaand citaat soldaat Clevinger laat zeggen, voor een militaire rechtbank waarin rechter, aanklager en verdediger een en dezelfde luitenant Scheisskopf zijn, dat hij iets nooit niet en altijd niet niet gezegd heeft. En dat terwijl hij het niet gezegd lijkt te hebben!

De Amerikaanse filosoof Josiah Royce zegt over ontkenning het volgende:

The *not*-relation is one of the simplest and most fundamental relations known to the human mind. For the study of logic, no more important and fruitful relation is known. (Royce (1917: 265))

Deze formulering is bij uitstek van toepassing op wat we in *Catch 22* aan ontkenning zien, en o hoe vruchtbaar zet Heller alle talige en psychologische aspecten van de niet-relatie in.

Deze korte opmerkingen duiden erop dat ontkenning van essentiële en fundamentele betekenis is in logica, taal en communicatie (of in het geval van *Catch 22*, eerder niet-communicatie). Toch is een even saillant kenmerk van ontkenning dat haar rol er een van volmaakte afhankelijkheid is. Heller drijft in *Catch 22* evenzeer op dit aspect van ontkenning: afhankelijkheid van de context. Ontkenning bestaat immers alleen bij de gratie van hetgeen ontkend wordt en is daarmee qua betekenis volkomen afhankelijk daarvan: zo ontleent in Heller's citaat de uiting *you couldn't punish me* 'dat u me niet kon straffen' haar betekenis aan de bevestigende tegenhanger *you could punish me* 'u kunt me straffen'. Ontkenning draait daarmee het waarheidsgehalte om van hetgeen het ontkent. Dat is nou juist waar Heller meervoudig gebruik van maakt in zijn verabsurdisering van de werkelijkheid, waarin het waarheidsgehalte van iedere uiting zoek raakt in een cirkel van ontkenning.

Dit is echter alleen maar mogelijk omdat de woorden waarmee ontkenning wordt uitgedrukt zelf maar heel weinig onafhankelijke betekenis hebben: het Nederlandse woordje *niet* of het Engelse *not* drukt op zichzelf niets uit; het moet gebruikt worden in combinatie met een ander woord of een zin om een ontkenningsrelatie uit te drukken. Het lijkt er daarom op dat ontkenning zich zelf ook bevindt in een paradox à la *Catch 22*. De niet-relatie is in diepste wezen een **relatie** tussen het woordje *niet* en een andere taaluiting.

De studie van ontkenning, haar betekenis en haar talige uiting gaan enkele duizenden jaren terug, en een van de belangrijke geschilpunten in het geheel is de vraag hoe de ontkenning zich verhoudt tot de bevestiging. Velen gaan ervan uit dat op allerlei manieren de bevestiging primair is: Osgood en Richards (1973) bijvoorbeeld grijpen hierbij zelfs vierduizend jaar terug naar de I-tsjing, het Chinese boek der veranderingen: zij beschouwen bevestiging en ontkenning als een van de manieren waarop het Yin en Yang zich manifesteren. Het positieve is een weerslag van het Yang, en de menselijke geest en de taal zouden een natuurlijke hang ernaar hebben. Dit blijkt onder meer uit het feit dat talen veel uitdrukkingsmiddelen lijken te hebben om woorden met een positieve betekenis te ontkennen, maar ze doen het-

zelfde niet met woorden die een negatieve lading hebben: vergelijk bijvoorbeeld paren als *gelukkig/ongelukkig*; *menselijk/onmenselijk* met hun nogal vreemde tegenhangers *triest/ontriest*; *beestachtig/onbeestachtig*.

In dit verband wordt er ook wel met graagte op gewezen, zoals onlangs in de Volkskrant, dat meervoudige ontkenningen in veel talen voorkomen – het negatieve behoeft versterking, maar meervoudige bevestiging komt niet voor. Jaja. Zo eenvoudig ligt het waarschijnlijk niet, maar je kunt wel stellen dat het bevestigende een onafhankelijke waarde heeft, terwijl het ontkenkende afhankelijk is van een bevestigende tegenhanger.

De ontkenningscyclus

De *Catch 22* waarin negatie zich bevindt is zeker ook weerspiegeld in haar talige uitdrukkingsvorm. De historische ontwikkeling waarin die zich manifesteert staat zelfs letterlijk te boek als een cyclus: de cyclus van Jespersen, naar de befaamde Deense taalkundige Otto Jespersen die in 1917 een boekje publiceerde waarin hij laat zien dat de woorden waarmee ontkenning wordt uitgedrukt, in een historische ontwikkelingsgang steeds verzwakt raken, waarna er een nieuw element wordt bijgevoegd, het oude verdwijnt, het nieuwe element weer verzwakt raakt enz. Hiervan zijn mooie voorbeelden dicht bij huis te vinden. De meesten van u hebben wel eens wat Middelnederlands gezien. Het Middelnederlands heeft een meervoudige ontkenning. Ik neem een voorbeeld uit Mariken van Nieumeghen. Als zij hem vraagt wie hij is, zegt de duivel in de persoon van Moenen tegen haar:

Wie ick ben en soudi met rechte vraghen niet

Ick en ben die beste van mijnen maghen niet (regel 209-210)

‘Je kunt beter niet vragen wie ik ben; ik ben niet de beste uit mijn familie’

Deze meervoudige ontkenning is ook te vinden in het Oudhoogduits, Oudsaksisch, Oudfries, Oudengels. Denk ook aan het Afrikaans, dat zich waarschijnlijk (maar dat is controversieel) heeft ontwikkeld vanuit een stadium van het Nederlands waarin

de meervoudige ontkenning nog bestond, en het Afrikaans heeft hem behouden, zoals in deze twee regels uit een liedje dat ik vroeger op de basisschool geleerd heb:

*en je moet **nie** huil **nie**
en je moet **nie** treur **nie***

We weten allemaal dat het Nederlands de dubbele ontkenning in deze vorm niet meer heeft. Wat gebeurt er in dit soort gevallen van taalverandering?

Volgens de cyclus van Jespersen beginnen talen vanuit een stadium met één zinsontkenner. In het Middelnederlands was dat het woordje **en**, zoals in de voorbeelden die ik zojuist besproken heb. Deze raakt vervolgens klankmatig verzwakt, en het is op dit punt dat volgens Jespersen een extra ontkenner wordt toegevoegd: **niet**. Zo ontstaat de dubbele ontkenning: als een nevenproduct van de verzwakking van het oorspronkelijke element. Het woordje **en** wordt als het ware te zwak om de functie van ontkenning te dragen. Vervolgens verdwijnt het **en** neemt **niet** de volledige functie van ontkenning op zich. Er zijn zo dus drie stadia:

Stadium 1	Ik en ben de beste van mijnen maghen
Stadium 2	Ik en ben de beste van mijnen maghen niet
Stadium 3	Ik ben niet de beste van mijn familie

Voor de geschiedenis van het Nederlands is op dit scenario wel wat af te dingen. Om te beginnen hebben we nauwelijks documentatie van het eerste stadium. Misschien was het Oud-Nederlands er een voorbeeld van, maar behalve dat ene befaamde zinnetje uit de 10^e eeuw *Hebban olla uogala nestas hagunnan, hinase hic enda thu* 'zijn alle vogels hun nestje begonnen, behalve jij en ik?', hebben we geen tekst uit dit taalstadium. Er zijn nog wat letterlijke glossen bij het Latijn in *De Wachtendonkse psalmen*, waar we vanwege hun letterlijkheid weinig conclusies uit kunnen trekken (Hoeksema 1997). Er valt dus verder weinig over te zeggen. Voor de gevallen van de enkelvoudige negatie die er in het Middelnederlands nog lijken te zijn, maakt Postma (2000) aannemelijk dat het eigenlijk speciale gevallen van stadium 2 zijn.

Het Engels is wel met voldoende historische diepte gedocumenteerd om Jespersen's cyclus ruim een hele ronde te zien maken, en misschien past deze cyclus ook het best op de geschiedenis van het Engels. Het vroegste Engels is waarschijnlijk weerspiegeld in de prachtige Oudengelse poëzie, opgeschreven in het Oud-Germaanse toppenvers. De poëtische manuscripten dateren van rondom het jaar 1000, maar men denkt wel dat veel van de gedichten een stuk ouder zijn, uit de 7^e en 8^e eeuw, en ze waren sowieso het resultaat van een eeuwenlange mondelinge overlevering, en werden bij banketten onder het genot van een goed glas mede door barden voorgedragen.

Wat hier ook van zei, het grote heroïsche gedicht *Beowulf*, bevat voorbeelden van een patroon van zinsontkenning dat je verder in het Oudengels nergens tegenkomt (van Kemenade 1997; 2000). Het gaat om voorbeelden als:

No ic me an herewæsmun hnagan talige, gupgeweorca, þonne Grendel hine *Beowulf*.677
niet ik mezelf in oorlogskracht minder tel, gevechtsdaden, dan Grendel zichzelf
'ik acht mezelf in oorlogskracht, gevechtsdaden, niet minder dan Grendel zichzelf'

Wat je ziet is dat zo'n zin ontkend wordt door het woordje *no* aan de voorkant te plaatsen.

Dit patroon van ontkenning in *Beowulf* bestaat naast een ander patroon, dat wel op grote schaal in de hele Oudengelse periode te zien is:

Nolde · *eorla hleo ænige þinga pone þwealme cuman cwicne forlætan* *Beowulf*.791
niet-wilde graven beschermer enig ding de kwel-komer levend loslaten
'de beschermer van de edelen was geenszins van plan de moordenaar levend te laten gaan'

Het ontkenningselement is in dit voorbeeld versmolten met de persoonsvorm, *ne+wolde* is samengetrokken tot *nolde*. Het eerste patroon komt alleen voor in die poëzie waarvan men denkt dat hij echt oud is; het tweede patroon komt gedurende de hele Oudengelse periode op grote schaal voor. Het is daarom verleidelijk om te denken dat de taal van gedichten als *Beowulf* in een overgangsfase

verkeert, waarin het eerste patroon een eerder stadium vertegenwoordigt, en het tweede een later stadium. Ook is de overgang van het ene patroon naar het andere te begrijpen als een geval van verzwakking in de zin van de cyclus van Jespersen: een eerdere versie van deze zin zou beginnen als: **No wolde**; het element *no* is dus verzwakt en versmolten met de persoonsvorm. Dit laatste is het standaardpatroon van zinsnegatie gedurende de hele rest van de Oudengelse periode.

Met Jespersen is lang gedacht dat de volgende stap: versterking door een tweede ontkenningselement, in de Middelenengelse periode (1100-1500) gezet werd, maar uit een speurtocht door de Oudengelse teksten blijkt dat de meervoudige zinsontkenning ook daar al, hoewel sporadisch, te vinden is (van Kemenade 1999), zoals blijkt uit de volgende twee voorbeelden

.../*no ðu ymb mines ne þearft / lices feorme lenge sorgian* Beowulf, 450
 niet jij over mijn niet hoeft/ lijkt's bergen lang bezorgd zijn
 'dan hoeft je je niet lang zorgen te maken over het bergen van mijn lichaam'

Ne het he us na leornian heofonas to wyrçenne
 Ælfric's Lives of Saints.XVI.127
 niet heette hij ons niet leren hemelen te maken
 'hij gaf ons niet als opdracht om te leren hemelen te maken ...

en vervolgens zet dit patroon zich voort in het Middelenengels, waar het tweede ontkenningselement herkenbaar wordt als het Modern-Engelse *not*, Middelenengels *noht* (met vele spellingvarianten), wat een samentrekking is van het Oudengelse benadrukkende *nawiht*, letterlijk 'geen ding'. Zo is het volgende voorbeeld kenmerkend voor het vroege Middelenengels:

þis ne habbe ic nauht ofearned Vices and Virtues 7.9 (ong. 1200, East Midlands)
 dit niet heb ik niet verdiend
 'dit heb ik niet verdiend'

een kleine tweehonderd jaar later zie je dat de volgende stap in de cyclus van Jespersen een feit is: het al verzwakte woordje *ne* is nu vrijwel helemaal verdwenen (er zijn nog wel voorbeelden te vinden), en ontkenning wordt nu uitgedrukt door *not/noht*, zoals deze voorbeelden uit Chaucer's Canterbury Tales laten zien:

He yaf nat of that text a pulled hen, That seith that hunters ben nat hooly men, Chaucer, Canterbury Tales, general prologue. 177-78 (ong. 1390)

Hij gaf niet om die tekst een geplukte kip, die zegt dat jagers zijn niet heilige mannen

'Hij gaf geen zier om die kloosterregel waarin staat dat monniken niet mogen jagen'

Op dit punt zien we dat de cyclus rond is: we zijn terug op het punt waarop ontkenning door één element wordt uitgedrukt, al staat het nu op een andere plaats dan acht eeuwen eerder. Het beginpunt is als het ware een stukje verschoven. De cyclus begint nu aan een nieuwe ronde, en wel met een nieuwe verzwakking van het negatie-element. We zien opnieuw de tekenen dat het ontkenningselement klankmatig verzwakt raakt, en versmolten raakt met de persoonsvorm: in de loop van de 16e en 17e eeuw zie je het aantal toenemen van zinnenetjes die standaard zijn in het hedendaagse Engels:

*A, Lord, maydenys dawnsyn now meryly in Heuyn. **Xal not I** don so?*

Margery Kempe.I.50 (15e eeuw)

Ach heer, maagden dansen nu vrolijk in de hemel. Zal niet ik doen zo?

'Ach heer, maagden dansen nu vrolijk in de hemel. Waarom zou ik dat niet ook doen?

***dyd not I** send unto yow one Mowntayne that was both a traytor and a herytyke, ...?*

Mowntayne.210 (eerste helft 16e eeuw)

deed niet ik zenden naar jou ene Mowntayne die was zowel een verrader als een ketter

'Heb ik naar jou niet ene Mowntayne gestuurd, die zowel een verrader als een ketter was?

Have not I chosen you twelve, and yet one of you is the devyll?

Tyndale bijbel, Johannes 6.70 (eerste helft 16^e eeuw)

Heb niet ik gekozen jullie twaalf, en toch een van jullie is de duivel?

'Heb ik jullie twaalf niet gekozen, en toch is een van jullie de duivel?'

In de veertiende eeuw zouden de betreffende patronen geweest zijn: *Shall I not ...; did I not ...; Have I not ...*.

Hier zien we dus de eerste sporen van de samentrekking van het negatie-element en de persoonsvorm die zo kenmerkend is voor het hedendaagse Engels: *Don't you? Won't you? Can't you?* De eerste stap in de nieuwe omwenteling in de cyclus is gezet. Maar we zijn nu zo'n beetje bij het hedendaagse Engels aangeland en in het hedendaagse standaard Engels is er in ieder geval van een nieuw versterkend element geen sprake. Dit is toch wel opmerkelijk: als we het tempo in aanmerking nemen waarin de cyclus zich verder voltrokken heeft, zouden we nu met ingehouden adem op een nieuw stadium zitten wachten:

AD 800 900 1000 1100 1200 1300 1400 1500 1600 1700 1800 1900

No/ne _____

Ne + not - - - - -

Not

N't

?

Stadium 1:	No Beowulf the dragon could slay Ne-could Beowulf the dragon slay	circa AD 800
Stadium 2:	Ne-could not Beowulf the dragon slay	900 - 1500
Stadium 3:	Could he not slay the dragon?	1300 - - - - -
Stadium 1':	Couldn't he slay the dragon	1500 - - - - -
Stadium 2'?	Couldn't he not slay the dragon? Couldn't he slay the dragon not?	

Ik doe hier twee suggesties voor een nieuw stadium 2. Het eerste voorbeeld laat zien dat dat niet zo werkt: *Couldn't he not slay the dragon?* is op zich een grammaticale zin, maar de toevoeging van de tweede ontkenner heeft tot gevolg dat de ontkenning teniet gedaan wordt, volgens het aloude algebraïsche principe dat twee keer min plus is. Het beeld dat bij mij opkomt als ik probeer deze zin te interpreteren is van de Monty Python groep in een van hun middeleeuwse scènes, die deze zin zegt om uit te drukken dat je ook zou kunnen overwegen om de draak niet te doden. De tweede zin in stadium 2', waarin ik het tweede ontkenningselement heb ingevoegd op een positie waar hij in het laat-Middelengels en vroeg Modern Engels nog wel eens voorkwam, is apert ongrammaticaal. De conclusie lijkt zich dus op te dringen dat een meervoudige ontkenning echt niet kan in het hedendaagse Engels. Wat is er gebeurd? Laat ik eerst iets over het standaard-Engels zeggen.

De eerste observatie die zich opdringt is dat het moderne standaard-Engels nogal nadrukkelijk standaard is: de mate van normering is gedurende lange tijd heel hoog geweest, en het resultaat is een standaardtaal die, om maar een voorbeeld te noemen, een spellingssysteem heeft dat gebaseerd is op het klanksysteem van de late Middeleeuwen. Dit duidt op een ver doorgevoerd conservatisme, opgelegd vanuit de *golden triangle*, de driehoek gevormd door Oxford, Cambridge en Londen, waardoor de grote hoeveelheden spellingshervormers die in de 16^e en 17^e eeuw ten strijde trokken tegen de conservatieve spelling, geen voet aan de grond kregen (Dobson 1968). Maar het is niet deze vorm van conservatisme die de grootste rol heeft gespeeld bij ontkenning, anders zouden we, analoog aan het spellingssysteem, eerder verwachten dat we het 15e-eeuwse systeem nog bij de hand hadden, en dat is echt niet het geval.

Wat de regulering van de zinsbouw betreft, ligt het een beetje ingewikkelder. In de 16^e en 17^e eeuw zijn er wel aardig wat grammatica's van het Engels geschreven, maar het intellectuele leven in de Renaissance werd dermate gedomineerd door de klassieken dat een aantal van die grammatica's zelfs in het Latijn geschreven waren. Het normeringsproces kwam voor het Engels pas later op gang, in de 18^e eeuw. Het Engels had aan het einde van de 17^e eeuw dan wel alom de overhand genomen, maar er heerste toch een zekere onvrede omtrent de beregeling van het taalgebruik: vergeleken met het Latijn, en in mindere mate ook het Frans en Italiaans, zo was het gevoel, had het Engels toch iets rauws en ongeregelds. In 1712 stelde Jonathan Swift dan ook voor aan de Lord High Treasurer, in een *Proposal for Correcting, Improving and Ascertaining the English Tongue* om een Akademie op te richten, parallel aan de Italiaanse *Accademia della Crusca* en de Franse *Académie Française*, die de taal kon beregelen en voorschriften formuleren. Zover is het echter in Engeland niet gekomen. Toch was er een grote behoefte aan een centrale richtlijn. Het gevolg daarvan was dat een bonte schakering van betrekkelijke amateurs, niet gehinderd door enige vorm van consensus of officiële controle, zich bezig ging houden met het schrijven van grammatica's en woordenboeken.. In deze drang naar het formuleren van een expliciete nationale standaardregel zijn er in de 18^e eeuw tientallen grammatica's verschenen. In zeker twintig van die grammatica's, waaronder enkele van de meest invloedrijke, zijn paragrafen te vinden die duidelijk maken dat meervoudige ontkenning in het Engels niet gebruikt kan worden, omdat de tweede ontkenning de eerste opheft, zoals wordt aangetoond door Tieken-Boon van Ostade (1982), van wie ik de volgende voorbeelden heb. Zo hebben we de befaamde Noah Webster, grondlegger van de Webster's woordenboeken, die zegt: "Two negatives destroy each other and amount to an affirmative", zodat *I do not know nothing about it* eigenlijk betekent *I do know something about it*. Een enkeling is wat genuanceerder, zoals Baker die de mogelijkheid openlaat dat in "very animated speeches" twee ontkenningen "might perhaps not be used with an ill grace" (blz. 112-113) en Campbell en Murray, die opmerken dat in het Frans twee ontkenningen, *ne* en *pas*, elkaar niet opheffen. en dus wel geaccepteerd moeten worden.

De voorschrijvende grammatica's uit de 18^e eeuw hebben hun invloed gehad op

de standaardtaal, en hebben er waarschijnlijk toe bijgedragen dat de meervoudige ontkenning niet meer geaccepteerd wordt. Maar ook bij deze niet-acceptatie moeten we kanttekeningen plaatsen.

Ik heb zojuist Baker al genoemd die schrijft dat in heel levendig gesproken taalgebruik de meervoudige ontkenning misschien toch niet ongracieuus is. Hij verwijst hiermee naar de spreektaal, en wellicht heeft hij beschaafde mensen de meervoudige ontkenning horen gebruiken in het vuur van hun verhaal. Kirkby citeert enkele voorbeelden uit de spreektaal, waaronder "Is n't he **not** at Home?", wat een goed voorbeeld is van het 2^e stadium dat ik zojuist besproken heb. De *Oxford English Dictionary* meldt dat de meervoudige ontkenning vanaf de 17^e eeuw een kenmerk van de spreektaal is geweest. Niet van dialectgebruik of niet-standaard gebruik; nee, van de spreektaal. Feit is dat de meervoudige ontkenning nog steeds op grote schaal voorkomt, weliswaar niet onder sprekers van *the queen's English*, maar we hoeven niet ver daarbuiten te gaan om hem aan te treffen. Ik kom hier zodadelijk nog op terug.

Een andere kanttekening die geplaatst moet worden is de volgende. Het is inderdaad een feit dat je in het hedendaagse standaard-Engels geen zinnen vindt waarin meer dan één ontkenkend woord voorkomt. Maar wat wel op grote schaal voorkomt is een versluisde vorm van meervoudige negatie. Om dit te zien, moeten we kijken naar wat in de taalkunde wel **negatief polaire uitdrukkingen** worden genoemd. Een beetje simplificerend, kun je zeggen dat dit woorden of uitdrukkingen zijn die er niet uitzien als ontkenkende termen, maar dat eigenlijk wel zijn. Een standaard voorbeeld in het Engels is *ever* 'ooit'. Negatief polaire uitdrukkingen zijn te herkennen aan het feit dat ze alleen kunnen voorkomen als er een ontkenkend element in de buurt is. Zo kun je in het Engels niet zeggen: *He is ever going to finish his book*; *ever* moet gebruikt worden in een ontkenkend zinsverband:

I don't think he is ever going to finish his book.

He is never going to finish his book.

He isn't ever going to finish his book

Wat er met *ever* dus eigenlijk bedoeld wordt is de ontkenkende vorm *never*. Negatief polaire uitdrukkingen zijn eigenlijk ontkenningen, want je kunt ze alleen negatief

gebruiken; je vind ze in zeer uiteenlopende en vooral ook informele en grove vormen, want ze zijn kenmerkend voor expressief taalgebruik: Nederlandse voorbeelden zijn bijvoorbeeld: *het minste of geringste*; *een (malle)moer (ik begrijp er geen (malle)moer van)*, *een zier (het interesseert me geen zier)*, *een grein (geen grein verstand hebben)*; *een snars*; *een donder*; *een sodemieter (ik begrijp er geen snars/donder/sodemieter van)*, *de ballen (ik begrijp er de ballen niet van)*, *een knip voor je neus (hij is geen knip voor zijn neus waard)*, *een rooie cent (geen rooie cent hebben)*. Voor het Engels verwijs ik om te beginnen naar een verrassend geval in het voorbeeld van Chaucer dat ik eerder aanhaalde en hier nog eens herhaal:

He yaf nat of that text a pulled hen. That seith that hunters ben nat hooly men, Chaucer, *Canterbury Tales*, general prologue. 177-78 (ong. 1390)

Hij gaf niet om die tekst een geplukte kip, die zegt dat jagers zijn niet heilige mannen

'Hij gaf geen zier om die kloosterregel waarin staat dat monniken niet mogen jagen'

En in de omschrijving van dezelfde monnik:

But thilke text heeld he nat worth an oystre Chaucer, *Canterbury Tales*
 Maar diezelfde tekst hield hij niet waard een oester general prologue, 182
 ... Maar diezelfde kloosterregel was hem geen stuiver waard'

In het hedendaagse Engels kun je bijvoorbeeld denken aan: *ever* 'ooit'; *any* 'enige'; *in the least* 'in het minst'; *the least bit* 'totaal niet'; *the slightest chance* 'geen schijn van kans'; *have a hope in hell/ have a prayer* 'geen schijn van kans hebben'; *give a damn/ give a shit/give a tinker's cuss* 'er totaal niet in geïnteresseerd zijn'; *sod all/fuck all* 'helemaal niets'.

Bij het laatste voorbeeld kun je zien dat in sommige gevallen zelfs een negatievelement achterwege kan blijven, mits de betekenis nadrukkelijk negatief is: *But this has fuck all to do with me* 'maar dit gaat me totaal niet aan'.

Je zou dus eigenlijk kunnen stellen dat veel sprekers van het Engels zich keurig houden aan de voorschriften van de 18e-eeuwse grammaticaschrijvers en niet meer

dan één ontkennend woord in een zin gebruiken, maar dat ze er ook heel creatief in slagen om alternatieve vormen van meervoudige ontkenning te vinden waar de opgeheven vinger van de prescriptivist niet bij kan. Ontkenning is immers een van de primaire relaties in logica en taal, zo meent Royce.

Dit alles roept de vraag op of het wel terecht is om te zeggen dat het hedendaagse Engels geen dubbele ontkenningen meer toelaat. Je kunt immers van deze polaire uitdrukkingen er zoveel gebruiken als je maar in een zin kunt construeren. Neem bijvoorbeeld:

I don't in the least believe there is the slightest chance of her ever finishing any course
'Ik geloof er niets van dat er ook maar enige kans is dat zij ooit één cursus afmaakt'

Alle polaire elementen kunnen van dat ene *don't* afhankelijk zijn want de ontkenning maakt duidelijk dat het hier gaat, zo heet het in de literatuur, om een context die negatieve gevolgtrekkingen toestaat (*downward entailments*; zie Zwarts 1986).

Het idee dat deze polaire uitdrukkingen negatief zijn, blijkt ook wel eens te meer uit het feit dat in die varianten van het hedendaagse Engels die wel meer dan één ontkennende vorm toestaan, ze vervangen worden door ontkenningen. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende zin uit het standaard Brits Engels met haar tegenhanger in het African American Vernacular English (AAVE), het Engels dat gesproken wordt door grote groepen van de zwarte bevolking in Noord Amerika, waar ik straks nog op terug zal komen:

Standaard Engels: *I haven't ever had any trouble with any of them*

AAVE: *I ain't never had no trouble with none of 'em* (uit: Labov 1972: 179)
'ik heb nog nooit met één van hen enige moeite gehad'

Mijn voorlopige conclusie is dan ook dat het Engels eigenlijk ruimschoots in stadium 2' van de cyclus van Jespersen verkeert. Het standaard-Engels staat geen meervoudig gebruik van de ontkenning toe, en misschien komt dat door de normerende invloed die van de voorschrijvende grammatici is uitgegaan. Het maakt echter op grote schaal gebruik van polaire elementen om de ontkenning te ... bevestigen. Wel

kunnen we stellen dat strikt genomen het standaard-Engels zich nu niet naar een nieuw stadium van de cyclus van Jespersen kan ontwikkelen, want er is geen tweede ontkenner die de functie van het al gereduceerde *n't* kan overnemen. De toekomst zal uitwijzen of sprekers hier ook nog wat op gaan verzinnen.

Grammaticalisering

Ik wil nu overgaan naar een korte beschouwing over het type taalverandering waar de cyclus van Jespersen bijhoort. Dit soort taalverandering staat bekend onder de term grammaticalisering, en geniet op het ogenblik een buitengewoon levendige belangstelling onder taalkundigen en historisch taalkundigen. Grammaticalisering houdt in dat een onafhankelijk woord wordt ingezet voor een grammaticale functie zoals het markeren van tijd, ontkenning, definitie enz. (zie Hopper en Traugott 1993) Een bekend en illustratief voorbeeld is te vinden in de Romaanse talen: de werkwoordsuitgangen die de toekomstige tijd aanduiden, zoals in vormen als Frans *chantera*; Spaans *cantará*; Italiaans *canterà* 'zal zingen', hebben zich ontwikkeld uit een afgevlakte vorm van het werkwoord *hebben*. De moderne vormen hebben zich via diverse tussenstadia ontwikkeld uit de Latijnse frase *cantare habeo*. Dit ter illustratie van wat grammaticalisering is: een onafhankelijk lexicale vorm *habeo* ontwikkelt zich via tussenstadia *aere* en *aio* toe een werkwoordsuitgang die de grammaticale categorie 'toekomstige tijd' op de persoonsvorm weergeeft.

Wat we dus over grammaticalisering kunnen zeggen is dat het nieuwe vormen van vervoeging schept waar oude verdwijnen; het creëert inflectionele morfologie. Daar zijn tal van voorbeelden van te noemen: zo zijn er de clitische voornaamwoorden in het Frans: je *l'ai* vu 'ik hem-heb gezien' en de lidwoorden *le* en *la* als in *le garçon* en *la pomme*, die allen zijn ontstaan uit het Latijnse aanwijzende voornaamwoord *ille*. In sommige gevallen is het heel duidelijk dat dit gebeurt ter compensatie van het verlies van andere vormen van vervoeging: b.v. in de geschiedenis van het Engels zijn de modale hulpwerkwoorden zoals *can*, *may*, *must*, *will*, *shall*, modaal hulpwerkwoord geworden nadat de oude werkwoordsuitgangen voor de aanvoegende wijs verdwenen waren.

De cyclus van Jespersen is ook een geval van grammaticalisering: in de geschiedenis van het Engels zien we dat een onafhankelijk ontkenningselement afzwakt tot een voorvoegsel bij de persoonsvorm; vervolgens wordt een onafhankelijk bijwoord met een ontkenkende betekenis als versterking ingezet; de oorspronkelijke vorm verdwijnt, en het nieuwe ontkenningselement zwakt opnieuw af, dit keer tot een achtervoegsel op de persoonsvorm, en zo verder.

Grammaticalisering valt vooral ten deel aan elementen/constituenten die voor hun betekenis sterk van de context afhankelijk zijn (van Kemenade 2000). We hebben al gezien dat dit bij ontkenning bij uitstek het geval is: ontkenning bestaat slechts bij de gratie van de bevestiging.

In de studie van de historische grammatica, en met name die van de zinsbouw, neemt grammaticalisering een opmerkelijke plaats in. Er zit in dit onderzoeksgedebied een vreemde tweedeling. Aan de ene kant houdt een grote groep taalkundigen zich bezig met wat er gebeurt in de zinsbouw van talen als allerlei vervoegingssystemen in verval raken. Dit type werk gaat terug op een observatie die al heel oud is: als een systeem van naamvals- en werkwoordsuitgangen afslijt, wordt de zinsbouw strakker en vaster. Een voorbeeld van dit soort werk is mijn eigen proefschrift uit 1987, dat zich bezighoudt met de vraag wat er in het Engels gebeurt als het Oudengelse systeem van naamvallen, dat je goed kunt vergelijken met dat van het hedendaagse Duits, in verval raakt in de overgang naar de Middelenengelse periode, zeg in de 11^e en 12^e eeuw. Ik zal hier geen verdere bibliografie toevoegen. Kenmerkend voor dit soort werk is dat men vooral geïnteresseerd is in hoe de zinsbouw strakker wordt, vanuit een sterk structuralistisch, vaak formeel theoretisch kader.

Een tweede en nog veel grotere groep houdt zich bezig met grammaticalisering zoals ik het daarnet heb beschreven. Deze mensen werken veelal vanuit een beschrijvingskader dat voornamelijk gericht is op taalgebruik; ze kijken vooral naar de betekenisveranderingen die plaatsvinden en benadrukken het idee dat grammaticaliseringsprocessen niet zomaar in structuur te vangen zijn.

Als je naar deze twee typen werk kijkt, zou je bijna het idee krijgen dat het om totaal verschillende typen taalverandering gaat. Maar dat komt omdat de

invalshoeken van de onderzoekers zo verschillend zijn. Toch zijn deze twee typen taalverandering twee zijden van dezelfde medaille: in het ene type raakt inflectie in verval en er wordt gezien wat er dan in de zinsbouw gebeurt; deze onderzoekers zijn immers vooral in zinsbouw geïnteresseerd. In het andere geval wordt nieuwe inflectie gecreëerd, alleen lijkt nog niemand ooit nagedacht te hebben over de vraag of dat ook consequenties in de zinsbouw heeft; de nadruk ligt eerder op het proces dat eraan voorafgaat. Dat laatste is ongetwijfeld een kwestie van benadering: "grammaticaliseringsspecialisten" zijn, op zijn zachtst gezegd, niet expliciet geïnteresseerd in grammaticale structuur.

We moeten echter constateren dat er geen principiële reden te bedenken is waarom niet beide typen taalverandering met hetzelfde beschrijvende instrumentarium aan te vatten zijn. Sterker nog, dat kan bijna niet anders. Dit lijkt weer zo'n voorbeeld te zijn van wat er gebeurt als mensen met verschillende benaderingen het lastig vinden om hun onderzoeksresultaten uit te wisselen en daar met elkaar over te praten.

Ik keer terug bij de cyclus van ontkenning van Jespersen. Vanuit mijn achtergrond in de structuralistische taalkunde hebben twee dingen mij al lang gefascineerd aan deze cyclus. Het eerste is de vraag waarom het zo duidelijk een cyclus is: alle andere gevallen van grammaticalisering die bekend zijn, en dat zijn er nogal wat, lijken niet duidelijk cyclisch te zijn. Het is vooral ontkenning dat een consistent terugkerend patroon lijkt te volgen, zoals blijkt uit de vele voorbeelden die Jespersen (1917) bespreekt. In mijn betoog tot dusver zijn misschien een paar ingrediënten te halen voor een antwoord op deze vraag: het feit dat een ontkenningselement verzwakt raakt is niet opmerkelijk, het is eerder een oude bekende in de studie van taalverandering. Wat vooral ongebruikelijk is, is dat er spontaan een nieuw element **van dezelfde soort** klaarstaat om de taak over te nemen. Misschien dat dit iets te maken heeft met de observatie van Royce dat de niet-relatie een van de meest eenvoudige en fundamentele is voor de mens: zo eenvoudig en zo fundamenteel dat, als een ontkenningselement in een taal systematisch functioneel overbelast raakt, er onmiddellijk een wordt toegevoegd. Daarbij kan uit een beperkt scala gekozen worden: in de geschiedenis van het Engels was het er eerst een van precies dezelfde

soort: zeg een n-woord *na/not*, maar toen 1000 jaar later de voorschrijvende grammatici daar een stokje voor staken, werden het polaire elementen. Polaire elementen zijn duidelijk ook prominente kandidaten voor de versterking van ontkenning. Een voorbeeld hiervan is het Frans dat immers de ontkenning met *ne ... pas* heeft, waarbij *ne* is versmolten met de persoonsvorm, net als in het Oudengels, en *pas* een versterkende functie heeft. Welnu, de oorsprong van het woord *pas* is dat van een polair element: het betekende letterlijk in het Oud-Frans: ‘pas’, in de zin van ‘stap’. *Ne ... pas* betekende dus oorspronkelijk ‘geen stap’.

Het tweede opmerkelijke punt aan de cyclus van Jespersen als voorbeeld van grammaticalisering is dat je je zo moeilijk kunt voorstellen dat de zinsstructuur in dit geval ondergeschikt zou kunnen zijn aan een globaal proces van grammaticalisering. Dat blijkt ook te kloppen: een precieze analyse van de cyclus van Jespersen wijst uit dat in iedere stap die ik in het voorgaande besproken heb, de zinsstructuur tot in ieder detail een essentiële rol speelt in wat er gebeurt. De positie van ontkenningselementen is zeer vast en aantoonbaar structureel beregeld. De analytische details zal ik u bij deze gelegenheid besparen (zie van Kemenade 2000). De slotconclusie is dat ook grammaticaliseringsprocessen nauwkeurig gestructureerde processen zijn, waarmee ik overigens niet zou willen beweren dat hier structuur bij uitsluiting een rol speelt, slechts dat de rol van structuur zeer precies te zien en te analyseren is.

Dit wordt nog nader bevestigd als we naar taalverandering kijken in omstandigheden die anders zijn dan ik tot dusver besproken heb. Ik heb voor u de cyclus van Jespersen geïllustreerd door de geschiedenis van het Engels heen. Wat we daar zien zijn vijf stadia die steeds een beetje overlappen, en die samen zo’n 1300 jaar beslaan. Je kunt dus wel stellen dat we dan naar geleidelijke veranderingen aan het kijken zijn. Er wordt dan ook vaak gezegd dat langdurigheid en geleidelijkheid typische kenmerken van grammaticaliseringsprocessen. In de meeste van de historische gevallen is dat ook zo: als een land en een volk in stabiele omstandigheden verkeren, en mensen maar zelden verder van huis gaan dan één keer per jaar naar de dichtstbijzijnde stad, gaat taalverandering langzaam, niet alleen als het om een geval van grammaticalisering gaat. Historische verandering kan soms waarschijn-

lijk ook snel gaan, b.v. als een land een zo turbulente geschiedenis heeft als Engeland, met drie grootscheepse invasies van een volk met een andere taal in 700 jaar tijd; door de grote volksverhuizing in de 4^e en 5^e eeuw, waardoor het Engels ontstaan is in het voorheen Keltisch sprekende Engeland; door de Noormannen in de 8^e en 9^e eeuw; en door de Fransen in de 11^e eeuw. De Vikingen, die zich in de 9e en 10e eeuw in grote aantallen in Engeland gevestigd hebben, hebben waarschijnlijk een grote invloed gehad op het Engels, maar het probleem daarbij is dat die zo moeilijk in de teksten terug te vinden is.

Taalverandering kan soms ook dramatisch snel kan gaan en dat geldt ook bij uitsteking voor grammaticaliseringsprocessen. Daarvoor moeten we kijken naar talen die onder dramatische omstandigheden ontstaan zijn: de pidgin- en creooltalen die dateren uit de koloniale en postkoloniale tijd, waarin b.v. grote groepen slaven uit Afrika naar de Amerika's werden verscheept om daar op de plantages van onze waarde voorvaderen te werk gesteld te worden. Deze talen ontstaan doordat groepen mensen die geen woord gemeenschappelijk hebben een functionele communicatie moeten ontwikkelen. Allereerst ontstaat er een pidgin stadium. Dit kun je het best kenmerken als een stadium waarin de pidgin voor iedereen een tweede taal is; een pidgin heeft geen moedertaalsprekers. Een van de meest saillante kenmerken van pidgintalen is dat ze nauwelijks vervoegingen kennen: ze hebben geen werkwoord-suitgangen of naamvalsuitgangen, onderscheid tussen enkelvoud of meervoud enz.

In opeenvolgende generaties ontwikkelt een pidgintaal zich tot een creooltaal, een taal die wel moedertaalsprekers heeft. Creooltalen hebben veel kenmerken gemeenschappelijk met pidgintalen, maar in een creoolstadium kan er geen sprake meer zijn van uitsluitend functionele communicatie; de taal heeft moedertaalsprekers, wordt voor groepen mensen met hun kinderen de taal van alledag, en moet een volwaardige taal worden. In dit stadium ontstaan door grammaticalisering van woorden in een relatief hoog tempo nieuwe vervoegingen. Een goed beschreven voorbeeld daarvan is het Tok Pisin (letterlijk 'talk pidgin'), een creooltaal met een voornamelijk Engelse woordenschat die nu een van de officiële talen van Papoea Nieuw Guinea is. Daar zijn b.v. de Engelse woorden *he* en *him* veranderd in voorvoegsels/achtervoegsels die aangeven dat een werkwoord een onderwerp cq. lijdend voorwerp heeft (de voorbeelden komen uit Sebba (1997):

ol masta i-kik

de meesters zij-schopten 'de meesters schopten'

mi kat

vs.

mi katim kopra

ik snij

ik snij-hem kopra 'ik snij kopra'

Adrienne Bruyn heeft aan de UvA een mooi proefschrift geschreven over grammaticalisering in een Surinaamse creooltaal, het Sranan (Bruyn 1995).

Wat gebeurt er met ontkenning in creooltalen? Het ligt voor de hand dat onbeklemtoonde ontkenningselementen die met de persoonsvorm zijn versmolten, verdwijnen in een proces van pidginisering en creolisering, en dat er alleen een 'sterke' ontkenner overblijft. Dat lijkt ook precies het geval te zijn. Sebba (1997) laat zien dat creooltalen geen versmolten negatie kennen, of ze nou op het Engels of andere talen gebaseerd zijn. In zinnen met één ontkenner bekleedt het ontkenningselement bovendien een vaste positie: links van de persoonsvorm. De volgende voorbeelden laten dit zien; het eerste komt uit de Melanesian pidgin, het pidgin Engels dat in gedeelten van Nieuw Guinea, en oostelijke Pacifische eilanden wordt gesproken; het tweede komt uit het Tok Pisin; het derde uit de Engelse creooltaal die in Guyana wordt gesproken:

Melanesian pidgin

yu no sabe

wokabaut

jij niet weet (hoe je moet) bewegen

'jij kunt niet bewegen'

Tok Pisin

mi no bin lukim em

ik niet geweest zien-hem hem

'ik zag hem niet'

Guyana

dag na bait kyat

hond niet beet kat

'de hond beet de kat niet'

Deze positie voor het ontkenningselement lijkt een vaste te zijn in creooltalen: zo heeft bijvoorbeeld de op het Frans gebaseerde creooltaal die op Mauritius wordt

gesproken, de ontkenner op dezelfde plaats staan, hoewel dat in het Frans anders zit:

mo mohte pa pe travay

mijn horloge niet werkt (Frans: *ma montre ne travaille pas*)

'mijn horloge werkt niet'

Die zeer vaste positie voor het ontkenningselement laat zien dat er een structurele voorkeursvolgorde is. Wat je daarnaast ziet is dat creooltalen op grote schaal de meervoudige ontkenning hebben; hier is het Guyanese Engels opnieuw een voorbeeld van:

non dag na bait non kyat

geen hond niet beet geen kat

'er heeft geen enkele hond een kat gebeten'

Op basis van dit verschijnsel wordt ook wel gedacht dat het AAVE, dat ik al eerder noemde met haar meervoudige ontkenningen, typische kenmerken van creooltalen heeft. Ik herhaal het voorbeeld van de dubbele ontkenning dat eerder aan de orde is geweest:

AAVE: *I ain't never had no trouble with none of 'em* (uit: Labov 1972: 179)

'ik heb nog nooit met één van hen enige moeite gehad'

Hier moet echter een aantal forse kanttekeningen bij geplaatst worden. Ten eerste is de meervoudige ontkenning absoluut niet beperkt tot het AAVE Amerikaans Engels; in feite vind je het ook op grote schaal, wederom in de spreektaal, in wat men in de VS *het White Nonstandard English* noemt, in een noordelijke en een zuidelijke variant. Labov (1972) construeert een mooi kunstmatig voorbeeld:

I ain't gonna sit here in no chair and let no crazy lawyer never tell me no lies about no law that no judge told no smart-ass clerk to look up in no book that no smart politician wrote or nothin' like that nohow (Labov 1972: 147)

Een kunstmatig voorbeeld, maar je ziet toch zo Archie Bunker uit de eens populaire serie *All in the family* voor je die boos met zijn sigaar staat te zwaaien; zelfs in het liedje van *All in the family* zit een dubbele ontkenning: *Didn't need no welfare state*. Archie Bunker is in feite een goed voorbeeld van een *Northern White Nonstandard Speaker*, en dat is een variant waarvan niemand op het idee komt dat het een creooltaal zou zijn. Het lijkt dus minstens even waarschijnlijk dat de meervoudige ontkenning zich heeft ontwikkeld uit de Engelse spreektaal die door de emigranten vanuit Europa naar de VS is overgebracht. Dit wordt bevestigd in een heel mooi boek dat net uit is, vervaardigd door de Canadese sociolinguïste Shana Poplack (Poplack 2000) en haar onderzoeksgroep in Ottawa. In een aantal uitstekend onderbouwde case studies, gebaseerd op onderzoeken naar mechanisch opgenomen interviews met ex-slaven rond 1850, in vergelijking met drie gemeenschappen van ex-slaven die zeer geïsoleerd zijn gebleven, stellen zij vast dat eerdere stadia van het AAVE zeker dichter tegen de Engelse spreektaal zitten dan tegen een bekende creooltaal. Dit wordt ook bevestigd door de sociaal-economische geschiedenis van de zwarte gemeenschap in de VS.

Ik heb u door een scala van historische en contemporaine varianten van het Engels heen geleid, aan de hand van een saillant grammaticaal kenmerk: de talige vormgeving van ontkenning. Ontkenning bevindt zich in een *Catch 22* positie in de grammatica: het is totaal afhankelijk van de context, en net zoals andere vormen van grammaticale vervoeging is het gedoemd af te slijten en te verdwijnen; tegelijkertijd is het zo wezenlijk in taal dat het als taalvorm zeer snel ververst wordt. Ik heb het cyclische patroon besproken waarin de historische ontwikkeling zich voltrekt, en ik heb, denk ik, aannemelijk gemaakt dat het hedendaagse Engels, zelfs het standaard-Engels, evengoed een vorm van meervoudige ontkenning heeft als het historische Engels, en tal van moderne varianten van het Engels zoals we dat op een veelvoud van plaatsen op de aardbol aantreffen. Het grammaticaliseringsproces dat zich daarbij steeds voltrekt, is weliswaar het gevolg van oppervlakkige afslijting van taalvormen, maar volgt paden die zeer nauw in structurele termen te vatten zijn.

Dankwoord

Aan het einde van mijn betoog gekomen, wil ik graag mijn dank uitspreken aan een aantal instituten en vooral personen.

Ik begin bij het Stichtingsbestuur, het College van Bestuur van de Katholieke Universiteit Nijmegen, en allen in de Faculteit der Letteren die aan mijn benoeming hebben bijgedragen. Ik wil hen bedanken voor het vertrouwen dat daaruit spreekt.

De KUN is de vierde universiteit waar ik werk, en ik wil daarom ook even stil staan bij diverse stadia in mijn leven vóór de KUN. Ik begin in Utrecht, waar ik gestudeerd heb en gepromoveerd ben. Mijn dank gaat uit, in chronologische volgorde, naar drs. Piet Verhoeff; Dr. Andy Baxter; mijn copromotor Prof. Wim Zonneveld; Prof. David Lightfoot, nu aan de University of Maryland; en mijn promotor Prof. Henk Verkuy. Zij hebben mijn belangstelling voor de taalkunde en historische taalkunde gewekt, en mijn eerste schreden op dit pad begeleid.

Het grootste deel van mijn tijd aan de universiteit heb ik tot dusver doorgebracht aan de VU, na een kort intermezzo in Leiden. Ik heb op de VU veel geleerd; het is mede daaraan te danken dat ik nu hier sta. Ik bewaar goede herinneringen aan de felle discussies over het onderwijs met Dr. Mike Hannay, Prof. Rod Lyall, Prof. Lachlan Mackenzie, en Dr. Gerard Steen.

Gedurende mijn tijd aan de VU hebben we samen met de UvA en de UL het onderzoeksinstituut HIL opgezet. In dat kader heb ik erg veel plezier en voldoening beleefd aan het intensief werken met promovendi: Dr. Marga Petter en Dr. Bettelou Los in chronologische volgorde, en drs. Frank Beths en drs. Kees van Dijk voor wie ik me niet aan een chronologie zal wagen, bedankt voor de vele mooie uren tot dusver!

In VU/HIL verband ben ik bijzondere dank verschuldigd aan Prof. Geert Booij en Prof. Aafke Hulk van de UvA, die mij altijd gestimuleerd hebben en op diverse belangrijke momenten tot wezenlijke steun zijn geweest.

Het NWO-programma dat zojuist gestart is als samenwerking tussen VU en KUN, is in een aantal opzichten een erfenis uit mijn VU-tijd. De eerste werkbijeenkomst die we enkele weken geleden hadden, versterkt het genoegen waarmee ik ernaar uitzie om de komende jaren verder te werken met medeaanvrager Prof. Geert Booij, postdoc Dr. Bettelou Los, en nieuwe AiO's Corrien Blom en Marieke Rijpma.

Inmiddels ben ik terug in Nijmegen.

Hooggeleerde Korsten, beste Frans. Op mijn eerste dag in Nijmegen stond er een bos bloemen op de nieuwe kantoortafel in mijn riante hoekkamer. Van de opleiding, zei je, maar het vaasje moest terug naar je vrouw. Je hebt me uitvoerig ingepraat en er heel veel aan bijgedragen dat ik me hier vanaf het begin op mijn gemak heb gevoeld. Je schiet ook onmiddellijk te hulp als zich een situatie voordoet die alleen maar historisch te verklaren is. Dank.

Hooggeleerde Bak, beste Hans. De beminlijkheid waarmee jij opleidingscoördinator bent heeft mijn grote bewondering. Nu ik sinds kort afdelingsvoorzitter ben, afficheren we ons op onbewaakte momenten als de toekomst. Ik kijk daar met plezier naar uit.

Hooggeleerde Gussenhoven, beste Carlos. Ik had me geen betere taalkundecollega kunnen dromen dan jou: je bent altijd even behulpzaam en we zitten bijna altijd op dezelfde golflengte. De enkele keer dat dat niet zo is, is dat meestal omdat vergadertijd nou eenmaal ten koste van het onderzoek gaat, maar voor iemand die een geregelde organisatie eigenlijk een beetje burgerlijk vindt, werk je er toch te goed aan mee.

Beste taakgroep Engelse taalkunde: jullie hebben me vanaf het begin het gevoel gegeven dat ik welkom was. Er was geen puin te bekennen toen ik begon, hooguit een beetje stof in een enkel hoekje, en het duurde dan ook een poos voor ik in de gaten had hoe soepel maar individueel jullie allemaal je kwaliteitswerk afleverden. Inmiddels vergaderen we bijna iedere week; voor we het in de gaten hebben zullen we een team zijn. Laten we dus zometeen een glas heffen op een mooie toekomst!

Dames en heren studenten: taal is een wonder en is onmisbaar voor de mensheid. Even belangrijk is het, voor mens, cultuur en maatschappij, om zo goed mogelijk te begrijpen hoe taal werkt. Dat kun je doen op zoveel manieren als er facetten aan taal zijn. Een aantal daarvan heb ik vandaag belicht. Ik hoop bij te kunnen dragen aan het begrip dat onder de oppervlakte van het taalgebruik een diep systeem schuilgaat, en dat je beiden moet willen zien om taal te begrijpen.

Mijn familie doet vanuit diverse afstanden zijn best om hier te zijn, al is dat niet in alle gevallen gelukt omdat er deze zomer al veel tijd in is gaan zitten om de laatste

weken van het leven van pa mee te maken. Dat is nog maar kort geleden; pa had hier eigenlijk bij moeten zijn.

Ik moet Iris en Floris hier ook noemen. Lieve Iris en Floris, jullie zorgen ervoor dat ontkenning bij ons thuis een probleem is dat vooral betrekking heeft op de inhoud van de koektrommel.

Ik draag deze rede op aan de nagedachtenis van mijn ouders.

Ik heb gezegd

Bibliografie

- Bruyn, Adrienne. 1995. *Grammaticalization in Creoles: the Development of Determiners and Relative Clauses in Sranan*. (Studies in Language and Language Use 21). Amsterdam: IFOTT.
- Dobson, E.J. 1968. *English Pronunciation 1500-1700*. Oxford: at the Clarendon Press.
- Hoeksema, Jacob. 1997. 'Negation and Negative Concord in Middle Dutch'. In: Daniëlle Forget, Paul Hirschbühler, France Martineau, María Luisa Rivero (eds.) *Negation and Polarity: Syntax and Semantics*. (Current Issues in Linguistic Theory 155). Amsterdam: John Benjamins.
- Hopper, Paul and Elizabeth C. Traugott. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jespersen, Otto. 1917. *Negation in English and other Languages*. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser 1: 1-151. Copenhagen.
- Kemenade, Ans van. 1997. Negative-initial Sentences in Old and Middle English. In *A Festschrift for Roger Lass on his Sixtieth Birthday*. *Studia Anglica Posnaniensia* XXXI, 91-104.
- 1999. 'Sentential Negation and Clause Structure in Old English'. In Ingrid Tieken-Boon van Ostade, Gunnel Tottie en Wim van der Wurff (eds.) *Negation in the History of English*. (Topics in English Linguistics 26). Berlijn: Mouton de Gruyter, 147-65.
- 2000. 'Jespersen's Cycle Revisited: Formal Properties of Grammaticalization'. In: Susan Pintzuk, Georges Tsoulas en Anthony Warner (eds.) *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms*. Gaat verschijnen bij Oxford University Press.
- Labov, William. 1972. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. (Conduct and Communication 3). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Osgood, C. en M. Richards. 1973. 'From Yang and Yin to and or but'. *Language* 49: 233-42.
- Poplack, Shana (ed.). 2000. *The English History of African American English*. Malden, Mass. en Oxford: Blackwell Publishers.

- Postma, Gertjan. 2000. 'De Enkelvoudige Clitische Negatie in het Middelnederlands en de Jespersen-cyclus'. Ms. Universiteit Leiden.
- Royce, Josiah. 1917. 'Negation'. In: J. Hastings (ed.) *Encyclopedia of Religion and Ethics*, vol. 9. New York: Charles Scribner's Sons: 264-71.
- Sebba, Mark. 1997. *Contact Languages: Pidgins and Creoles*. (Modern Linguistics Series). Londen: MacMillan Press.
- Tieken-Boon van Ostade, Ingrid. 1982. 'Double Negation and Eighteenth Century Grammars'. *Neophilologus* 66: 278-85.
- Zwarts, Frans. 1986. *Categoriale Grammatica en Algebraïsche Semantiek: een Onderzoek naar Negatie en Polariteit in het Nederlands*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.

90-9014377-7